

Dr. Nebojša Gijić

Dr. Dimitrije Popadić

POTREBE I MOGUĆNOSTI HRIŠĆANSKO- MUSLIMANSKE SARADNJE U STVARANJU ZDRAVE EKONOMIJE

Interkulturalno društvo je društvo gde različite homogene grupe ljudi žive zajedno, razmenjuju životna dobra i iskustva i poštuju međusobno različite životne vrednosti i načine života. Kao teorijski i praktični model, interkulturalizam je različit od multikulturalizma. Naime, saživljavanjem interkulturalizma ostvaruje se novi kvalitet društva u kojem manjinske etničke i verske grupe nisu ni apsolutno integrisane niti potpuno asimilirane. Interkulturalizam obezbeđuje potpunu samostalnost identiteta svake homogene grupe u slobodnoj i ravnopravnoj interakciji s drugim grupama, što podrazumeva i međusobnu razmenu kulturnih dobara i sa dominantnom kulturom.

U ovom radu, u kontekstu hrišćansko-islamskog dijaloga, želimo ukazati na potrebu i mogućnosti zajedničke saradnje u stvaranju zdrave ekonomije zato što ovo smatramo potencijalno konstruktivnim sadržajem dijaloga. Jer, kome je potreban dijalog koji je unapred osuđen na tapkanje u mestu živog peska slatkorečivog multikulturalizma? Nama su potrebni sadržaji koji su od životnog značaja za plodan suživot u zdravom interkulturalnom društvu. Hrišćansko-islamski teološki dijalog u užem smislu, pokazao se ne samo međusobno isključivim već i neproductivnim. Smatramo da se težište hrišćansko-islamskih dijaloga treba prebaciti sa teološke razine na dijalog civilizacija, kultura, morala i naročito ekonomije, a sve pod zajedničkim imeniteljem ljudskosti.

Svi mi, i svesno i podsvesno, svakodnevno razmišljamo o ekonomiji. Ekonomija je protkana kroz sve što nas okružuje. Čak su i sva današnja tzv. „politička pitanja” u neposrednoj vezi sa ekonomijom. Ekonomija je svojevrsna primenjena filozofija egzistencijalizma, filozofija o ljudskim životima i njihovim postupcima, a samim tim ekonomija neminovno utiče na sve nas zajedno i na svakog od nas pojedinačno. Ekonomija je od presudne važnosti za ljudski opstanak i zato se ona nikako ne sme ograničiti samo na neke pojedince i institucije. Obično se misli da je ekonomija nešto čime se bave samo privrednici, bankari i neke njima slične grupe, a da za svaku takvu grupu ili deo društva postoji neka posebna ekonomija.

Ekonomija se nužno tiče svakog od nas. Svi smo odgovorni za ekonomiju i niko od nas ne može izbeći svoj deo odgovornosti. Svi oni koji ne daju sve od sebe kako bi, u skladu sa svojim mogućnostima, na najbolji mogući način razmotrili postojeće probleme – oni se time odriču svojih rođenjem stečenih prava i ta svoja prava dobrovoljno predaju jednoj samoproglašenoj eliti nadljudi. Kada su u pitanju stvari od tako presudnog životnog značaja, onda slepa poslušnost, oslanjanje na „eksperte” i nekritičko prihvatanje popularnih fraza i predrasuda – ne znači ništa drugo do odricanje od prava na upravljanje svojim životima i dobrovoljno prihvatanje podaničkog položaja. Danas svaki razumni čovek mora odgovorno biti svestan visokog prioriteta ekonomije.

Ukoliko neko želi uspostavu trajno dobre vlasti, onda on mora početi od toga što će svojim sugrađanima ponuditi zdravu ideologiju. Vidljivo je da je religijska komponenta snažno uticala na ekonomske sisteme različitih nacija i nacionalne ekonomije. U svom epohalnom delu „Protestantska etika i duh kapitalizma” nemački sociolog Maks Veber došao je do zaključka da je osnovni razlog razvijenosti jednih i nerazvijenosti drugih zemalja - u elementarnim vrednosnim normama i stavovima koji prevladavaju u nekom društvu. Dakle, uspeh i razvoj neke zemlje zavise od dominantnih vrednosti koji u njoj vladaju. Oni koji veruju da bi ekonomija trebala služiti za dobrobit svih ljudi, a trebala bi da se temelji i na moralnim vrednostima koje podržavaju velike religije, shvataju da verski mislioci i ekonomisti moraju raditi zajedno na formiranje politike koja bi to mogla da ostvari.

Islamski finansijski sistem je, čini nam se, jedina prava globalna snaga koja se aktivno bori protiv eksploatatorske i neoliberalne ekonomije. Ona je izričito nametnula etički kodeks koji zabranjuje investicije u pornografiju, prostituciju, narkotike, duvan i igre na sreću. A ti sektori su, posle pada Berlinskog zida, najviše napredovali zahvaljujući gangsterima globalizacije i nezainteresovanosti država za korektivne intervencije na tržištu.

Šta je osnovna karakteristika islamskog ekonomskog sistema u odnosu na sisteme koji su dominantni na Zapadu? To je pre svega sistem bankarstva koji podrazumeva odsustvo kamate u bankarskim transakcijama. To znači da se zarada može ostvarivati podelom zajedničke dobiti prilikom trgovačkih poslova, ali pravi musliman ne bi smeo da daje novac pod interes. Kako je u islamu Kur'an osnovni izvor zakonodavstva i izraz Božje volje, postaje jasno da bi kršenje ove volje značilo paklene muke. O kamati Kuran veli:

Oni koji se kamatom bave, dićiće se, kao što će se dići onaj koga je dodirom šejtan izbezumio, zato što su govorili: Kamata je isto što i trgovina. A Allah je dozvolio trgovinu, a zabranio kamatu. Onome do koga dospje poruka Gospodara njegova-pa se okani, njegovo je ono što je prije stekao, njegov slučaj će Allah rješavati, a one koji opet to učine – biće stanovnici Džehenema, u njemu će vječno ostati.¹

Na osnovu ovoga ajeta /celovita misao u Kur'anu/, vidi se da je kamata zabranjena. Zato se ekonomski sistemi nacije koje imaju muslimansku većinu sve više zalažu za zabranu kamata. U nekim savremenim državama to je već urađeno.

1. Potrošačka kultura

U srži kontrasta između ideala kulture i utilitarnog, posttradicionalnog, komercijalnog sveta nalazimo argumente o prirodi potrebe: dok je (neo)liberalizam povezivao deregulaciju želje sa individualnom slobodom i ekonomskim rastom, zagovornici kulture kao ideala tvrdili su da materi-

---

¹ *Kur'an* (1984.): Sarajevo, Starješinstvo Islamske zajednice Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Slovenije, prevod Besima Korkuta, 275.

jalni napredak (progres) bez okvira društvenih vrednosti dovodi i do nezadovoljstva ili lažnih zadovoljstava i do tiranije „lažnog“ društva nad plitkim i dezorijentisanim „slobodnim“ pojedincima. Dakle, tradicija kulture i društva nalazi se u suprotnosti sa modernim komercijalnim, potrošačkim društvom, napadajući njegovu formalnu racionalnost, materijalizam i egoizam i kulturnu banalnost i ispraznost njegovih velikih bogova „koristoljblja“ i „korisnosti“.

Iz ovoga sledi da se „prava kultura“ ne može kupiti, posredovati ili vladati njome novcem. Ona se ne konzumira. Takođe, smatra se da postoje stvari veće od pojedinca – Bog, zajednica, nacija, priroda, duh, ideal umetnosti – koji jedini mogu stvoriti one vrednosti koje će pojedinca učiniti autentičnim, stvarnim. To su pravi „izvori sebe“² i oni se ne mogu stvoriti ili održati koristoljubivim razumom: njihovi pravi mediji su istorija, osećaj, senzibilitet, emocije, nesvesno.

1. 1. Potrošnja kao dominantna paradigma savrememene kulture

Kultura je ta koja bi trebala pružati značajne i pouzdane vrednosti. Koncept kulture zahteva vrednosti koje nastaju u okviru načina života određene populacije i koje toj populaciji nude identitet i solidarnost, i koje autoritativno prosuđuju o tome šta je dobro, a šta loše, šta je stvarno, a šta lažno u svakodnevnom životu. Međutim, ako su vrednosti stvar čisto individualnih preferencija posredovanih samo novcem, kako se društvo može držati na okupu i kako možemo razlikovati dobre i loše društvene vrednosti? Štaviše, neoliberalizam do određene mere negira samu ideju društva kao takvog, zajednice koja ima moralni autoritet nad svojim članovima. S druge strane, postavlja se pitanje: kako odrediti količinu zadovoljstva, udobnosti i luksuza koju ljudsko biće opravdano može priželjkivati? Za ublažavajuću ulogu ograničavanja i usklađivanja želja sa mogućnostima sposobno je jedino društvo, jer je ono jedina moralna snaga koja je viša

---

² Taylor, C. (1989.): *Sources of the Self: The Making of the Modern Identity*, Cambridge, Cambridge University Press.

od pojedinca. Zato, ako potrebe i želje nisu ograničene moralnim redom, ništa ih ne može zadovoljiti. Koliko god ekonomija bila bogata, koliko god proizvodila, uvek će proizvoditi i frustraciju i nezadovoljstvo, jer je njena neograničena proizvodnja robe tako tesno vezana uz neograničenu proizvodnju potreba. Moderni apetiti za potrebama su nezasiti, jer potreba više nije fiksirana ni prirodom ni tradicionalnim društvenim poretkom.

Dok je kultura mogla podrediti potrebu višim vrednostima, *potrošačka kultura* "smišlja" još više potreba i zarobljava ljude u zatvorenom krugu neprestane potrebe koja se hrani trajnim nezadovoljstvom. Ovako deregulisano društvo, sigurno da ne nudi ni približan moralni okvir za značajni individualni i kolektivni život. Naprotiv, ovde se sada omogućuje praktikovanje dubokog oblika prinude nad svojim dezorijentisanim članovima. Zato, dok pristalice tržišnog društva poistovećuju sreću sa prosperitetom, kritičari ga vide kao „ekonomiju bez radosti“.³

Prema tome, što se neoliberalne tradicije tiče, pojedinac osigurava slobodu na račun društvenog autoriteta. Potrošač je povezan sa ovom vrstom slobode korišćenjem izbora na osnovu razuma koji ne podnosi društveni autoritet i osudu već koji disciplinuje društvo ekonomskim akcijama na tržištu. Za neoliberalizam, ovo osigurava stanje individualne slobode – suverenog potrošača i preduzetnika.

Modernizam je upravo kroz ovu racionalnost, posebno u njenom ekonomskom obliku, uzrokovala kulturnu devastaciju i društvenu otuđenost, pretvorila ideju o zajednici i istinskom društvu u nostalglično sećanje ili utopijski san. Za liberalno krilo modernizma, prosvetljeni ljudi i herojski potrošači proizašli su iz raspada tradicionalnog društva. S druge strane, za njihove kritičare ovaj proces društvene deregulacije rezultira anarhijom, otuđenjem, društvenom anomijom i narušavanjem svih vrednosti.⁴ U tom svetlu, potrošačka kultura može se promatrati ne kao individualno oslobođenje, nego kao anomija, ne kao društveni napredak, nego kao patologija!

---

³ Slater, D. (2004.): *Consumer Culture & Modernity*, Cambridge, Polity Press, 76-77.

⁴ Fromm, E. (1979.): *Imati ili biti*, Zagreb, Naprijed.

Oponašanje nadređenih i gotovo kompulzivan nagon da se ističemo među onima koji su jednaki nama i da se razlikujemo od onih nižih od nas, u različitim teoretskim tradicijama nude se kao valjana objašnjenja promena životnog stila, mode, ukusa i obrazaca potrošnje uopšte.⁵ Već sama upotreba termina *potrošačka kultura* između ostalog znači i naglašavanje činjenice da su svet robe i njena načela strukturiranja ključni koncepti za razumevanje savremenog društva. To implicira dvojako žarište analize: prvo, kulturnu dimenziju ekonomije, simbolizaciju i upotrebu materijalnih dobara kao sredstava komunikacije, a ne samo upotrebnih predmeta; i drugo, ekonomiju kulturnih dobara, tržišna načela ponude, potražnje, akumulacije kapitala, konkurencije i monopolizacije koje operišu unutar sfere životnih stilova, kulturnih dobara i robe.⁶

Globalizacija nas sve usmerava prema društvu u kome nema fiksnih statusnih grupa, društvu u kojem je usvajanje stilova života koji bi bili svojstveni određenoj društvenoj grupi – stvar prošlosti. Ovo kretanje prema postmodernističkoj potrošačkoj kulturi utemeljeno na velikoj količini informacija i preobilju slika koje se ne mogu stabilizovati ni hijerarhijski složiti u sistem koji bi bio u korelaciji s fiksnim društvenim podelama, upućuje na to da društvene podele nisu više relevantne i na kraju da oznaka „društveno“ nije više važna referentna tačka.

Potrošnja je odigrala veliku ulogu u nastanku postmoderne kulture. Uopšteno govoreći, postmoderne koncepcije potrošnje povezane su sa prepoznavanjem činjenice da je potrošnja važnija zbog svoje simboličke vrednosti, nego zbog svoje upotrebne vrednosti. Potrošnja se ne bi smela shvatiti kao potrošnja upotrebni vrednosti, materijalne korisnosti, nego pre svega kao potrošnja znakova.⁷ Upravo je ta dominacija robe kao znaka navela neke autore da naglase ključnu ulogu kulture u reprodukciji savremenog kapitalizma. Kultura je najvažniji element potrošačkog društva, jer

⁵ Gronow, J. (2000.): *Sociologija ukusa*, Zagreb, Naklada Jesenski i Turk & Hrvatsko sociološko društvo, 45.

⁶ Featherstone, M. (2005.): *Lifestyle and Consumer Culture*, u: Martyn J. Lee (ur.), *The Consumer Society Reader*, Malden, Oxford, Carlton, Blackwell, 94.

⁷ Baudrillard, J. (2005.): *The Consumer Society, Myths & Structures*, London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.

nijedno društvo nije nikad bilo toliko zasićeno znakovima i slikama kao ovo.⁸

Potrošnja je postala aktivno kolektivno ponašanje: ona je nešto nametnuto, ona je moralnost sama po sebi, i ona je institucija sama po sebi. Ona je čitav sistem vrednosti, sa svim što taj izraz podrazumeva u smislu grupne integracije i funkcije društvene kontrole.⁹ Potrošnja je, pre svega, kodirani sistem znakova. Pojedinci su prisiljeni služiti se tim sistemom. Služenje tim sistemom preko potrošnje važan je način na koji ljudi međusobno komuniciraju. Jer u savremenom potrošačkom društvu trošimo ne samo robu, nego i ljudske usluge, pa zato i ljudske odnose. Potrošnja se nastoji proširiti ne samo s robe na usluge, nego na gotovo sve, jer sve može postati predmet potrošnje. U tom smislu, potrošnja zahvata čitav život! Ona se i proširila na čitavu kulturu, pa zato možemo i govoriti o komodifikaciji kulture.¹⁰

Potrošnja se opisuje i kao magičan, čudesan i fantastičan svet, jer nova sredstva potrošnje, osim što nude potrošaču fantastične mitske slike i simbole, takođe predstavljaju i objektivne strukture koje ograničavaju ponašanje potrošača. Ta nova sredstva potrošnje nisu samo važna kao mesta unutar kojih ljudi troše znakove nego su važna i sama po sebi, kao strukture koje ljude navode na to da troše više i da troše različite stvari. Zato je potrošačko društvo i društvo u kome se uči trošiti. Drugim rečima, postoji nov i specifičan način socijalizacije povezan sa pojavom novih proizvodnih snaga. Te nove proizvodne snage su potrebe potrošača i njihovo zadovoljavanje. Ideja da ljudi imaju određene „potrebe“ koje trebaju zadovoljiti potrošnjom je mit, utoliko što ljudska bića nikad zapravo nisu zadovoljna, pa zato te „potrebe“ zapravo nikad nisu zadovoljene.¹¹

⁸ Jameson, F. (1981.): *The Political Unconscious*, Ithaca, NY, Cornell University Press, 131.

⁹ Baudrillard, J. (2005.): *The Consumer Society, Myths & Structures*, London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications, 81.

¹⁰ Ritzer, G. (2005.): Introduction, u: Baudrillard, J., *The Consumer Society, Myths & Structures*, London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications, 15.

¹¹ Baudrillard, J. (2005.): *The Consumer Society, Myths & Structures*, London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications, 193.

Postmoderne analize svakodnevnog životnog iskustva usredsređuju se na osobine i iskustva masovno - medijske potrošačke kulture. Činjenica je da je potrošnja postala društvena praksa kojom se ljudi odvlače u svet mašte. Ona je „svakodnevna praksa kroz koju nostalgija i mašta zajedno postaju utelovljene u svetu komodifikovanih predmeta“.¹² Ova teza ne treba zvučati nelogično da je potrošnja postala ozbiljan oblik rada, ako radom smatramo disciplinovanu (veštu i poluveštu) proizvodnju načina potrošačkog života. U srcu tog rada jeste društvena disciplina maštanja, disciplina učenja kako povezati stvarnost i nostalgiju sa željom za novim hrapama robe. Učenje kako se snaći u otvorenim vremenskim tokovima potrošačkih kredita i kupovine, u okruženju u kojem je veza između nostalgije i sećanja raskinuta, zahteva nove oblike rada: rad na dešifrovanju stalno novih modnih poruka, rad na otplaćivanju dugova, rad na učenju kako najbolje upravljati onedavno vrlo kompleksnim kućnim finansijama i rad na sticanju veština upravljanja novcem. Primarna funkcija ovog rada nije usmerena na proizvodnju robe, već na stvaranje uslova u kojima može doći do kupovanja.

Rad na potrošnji u istoj je meri društven koliko i simboličan, s tim da ga upotreba discipline mašte ne čini ništa manje ozbiljnim radom.¹³ Međutim, ono što je ključno za disciplinovanje modernog potrošača jeste – uvođenje uživanja u prolaznosti (efemernosti). Ovo vrednovanje prolaznosti iskazuje se na raznolikim društvenim i kulturnim nivoima: kratkom trajanju roba, proizvoda i životnih stilova, brzini promena u modi, brzini trošenja novca, poliritmiji kredita, sticanja bogatstva i prolaznosti televizijskih proizvoda, auri periodizacije koja se nadvija nad proizvodima i životnim stilovima koje nam pružaju masovni mediji. Ovo vrednovanje prolaznosti je ključ modernog konzumerizma, pa se onda i telesne tehnike razlikuju od onoga što se pre smatralo režimima mode ili regulacijom potrošnje. Ako je potrošnja čin, konzumerizam je način života. Iz te perspektive, konzumerizam je kulturni izraz i manifestacija sveprisutnog čina

---

¹² Appadurai, A. (2005.): *Modernity at large: Cultural Dimensions of Globalisation*, Minneapolis, London, University of Minnesota Press, 82.

¹³ Appadurai, A. (2005.): *Modernity at large: Cultural Dimensions of Globalisation*, Minneapolis, London, University of Minnesota Press, 83.

potrošnje. Konzumerizam ne samo da oblikuje naše svakodnevne živote, nego sve to postiže nudeći nam iluziju potrošačkih sloboda, iako su, barem na nekom nivou, te slobode konstruisane i ograničene. Konzumerizam se može definisati kao psihosocijalni izražaj presecanja između strukturalnog i individualnog u sferi potrošnje. Iskustvo potrošnje jeste psihosocijalno, u smislu da predstavlja most koji povezuje pojedinca i društvo.¹⁴

1. 2. Uzroci ekonomske krize u svetu

Neprestana potrošnja, tj. sama potrošačka kultura, veoma je diskutabilna. Prema njoj se smisao života može pronaći u stvarima koje posedujemo i da ih trošiti, shodno tome, znači potpuno živeti, pa da bismo ostali potpuno živi, moramo neprestano trošiti. Takođe, neprestana akumulacija bogatstva i povećana potrošnja intrinzične su za globalnu kulturu, koja najveću moć usredsređuje u poslovnim organizacijama. Notorna je činjenica da takav svetski sistem služi disproportionalno ličnim interesima globalne elite koja nadzire velike multinacionalne korporacije i svetske finansijske institucije.

Problem se nalazi u začaranom trouglu moći, interesa i manipulacije tri institucije SAD koje su se potpuno otrgle kontroli i koje su, opijene sopstvenom veličinom i značajem, dovele do današnjeg kraha. To su: Bela Kuća, Pentagon i Vol Strit. Oligarhije u ove tri institucije su se potpuno odmetnule i otrgle kontroli demokratske javnosti, da su one počele da oblikuju stvarnost prema sopstvenom liku i interesima, često međusobno ratujući oko prevlasti na političkom i ekonomskom tržištu.

Nekorektno je reći da su SAD glavni izvor zla u svetu, pa tako nepravedno optužiti 350 miliona ljudi za nešto za šta oni nisu krivi, nego je problem skoncentrisan u sam vrh one tri institucije koje više nisu pod kontrolom građana i koje su bastioni manipulacije za upravljanje svetom. SAD su se podigle na položaj imperije tek u XX veku i zahvaljujući velikim svetskim ratovima, koji nisu vođeni na njenom tlu, oni su uspeli da

---

¹⁴ Miles, S. (2006.): *Consumerism – as a Way of Life*, London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications, 4-5.

postanu lokomotiva progresa savremenog kapitalizma. Zahvaljujući svom pobjedničkom vođstvu uspeli su da se nametnu i da kreiraju svet prema svome liku i interesu.

Prva velika prevara smišljena je 1971. godine, u vreme Niksonove administracije, kada je doneta odluka da dolar više nema zlatno pokriće, kako je to bilo predviđeno bretonvudskim monetarnim dogovorom saveznika. Tako je zao duh pušten iz boce, bez ikakve kontrole i polaganja računa, što je otvorilo ogroman prostor za manipulaciju i špekulaciju Federalnim američkim rezervama – FED i finansijskoj oligarhiji sa Vol Strita.

Budući da dolar više nije ima zlatno pokriće, to je značilo da je mogao da se štampa u nekontrolisanim količinama. Posebno je opasno bilo to što je dolar, umesto zlata, postao opšte platežno sredstvo, što je postao međunarodno sredstvo za plaćanje i što je tako SAD došla u privilegovani položaj u odnosu na druge države. Dolar štampan na papiru od strane FED-a postao je opšta roba koja je nametnuta ostalom svetu. Tako je papir zamenio zlato!

Ukupna količina zlata koja je iskopana od nastanka civilizacije do danas iznosi oko 170. 000 t.¹⁵ Ako znamo da je jedna unca 31,1 gram i da ona otprilike berzanski vredi 980 dolara, onda je lako izračunati da jedna tona zlata ima vrednost oko 30 miliona dolara. Znači, ukupna količina zlata koja se nalazi u svetu ima vrednost izraženu u dolarima oko 5. 100 milijardi dolara. Naravno, čitava ta količina se ne nalazi u prometu, niti kod centralnih banaka država. Procenjuje se, da se samo 30% nalazi u prometu, dok je ostalo zlato tezaursano u privatnim sefovima.

Pretpostavimo da je čitava količina zlata u prometu, radi poređenja sa ostalim parametrima u ovoj uporednoj analizi. Ukupan bruto domaći proizvod – BDP- planete u jednoj godini, recimo u 2008. iznosi 60. 000 milijardi dolara. To je ukupan zbir svega onoga što se stvori na planeti u svih 192 države za godinu dana rada svih ljudi. Kada uporedimo ove dve cifre, onda vidimo da je godišnja valorizacija BDP čitave planete skoro 12 puta veća od ukupne valorizacije količine zlata na planeti. To znači da je za toliko puta potcenjena vrednost zlata, odnosno da je naduvavanjem in-

---

¹⁵ Dragaš, Branko *Krah neoliberalizma*, www.dragas5.dragas.biz.

flatornog balona došlo do velikog rasta planetarnog BDP izraženog u dolarima, na štetu zlatnog standarda. Takvo stanje na duži rok nije održivo.

Nadalje, poređenja radi, uzećemo jedan drugi podatak. To je podatak o ukupnoj dolarskoj vrednosti hartija od vrednosti koje su danas u opticaju na berzama ili se prodaju kao, takozvani finansijski derivati: akcije, obveznice, opcije, *fjučersi*, municipalne obveznice, *hedž* fondovi i druge hartije. Ukupna količina svih tih, pompezno nazvanih finansijskih derivata, dostigla je zastrašujući iznos od 1.400 000 milijardi dolara.¹⁶ To je cifra od koje zastaje dah i koja mora, ozbiljne i odgovorne ljude posebno da zabrine. Finansijski derivati su toliko veštački naduvani da čovečanstvu pretila velika opasnost da se, ukoliko izbije eksplozija, u jednom trenutku uništi čitava svetska privreda. Ta atomska finansijska bomba nastala je u grozničavoj pohlepi gramzivaca sa Vol Strita da, varajući i špekulišući, radi sopstvenih u milijardama dolara isplaćenih bonusa, razviju virtualnu ekonomiju koja nije imala nikakvog realnog pokrića u privredi.

Dakle, sve ove hartije bez vrednosti će u jednom trenutku sigurno izgoreti, jer su oni naštampani finansijski derivati koji nemaju pokriće u zlatu, dok će cena zlata u narednom periodu drastično da poraste kako bi stigla valorizaciju izraženu u dolarskom iznosu BDP. To je matematički proračun. Možda će taj skok cena zlata biti i mnogo veći: setimo se samo perioda 1971-1980, pošto smo u ovoj našoj instant analizi pošli od pretpostavke da se čitava količina zlata nalazi u opticaju, dok je realno stanje da svega trećina zlata služi za valutna pokrića naštampanih novčanica, a ostalo zlato je tezaurisano. Zaključak je da dolar nestaje kao valuta i njega će zameniti prvo zlato i srebro, a onda neka nova, zdrava valuta. Uostalom, po američkom ustavu zvanična novčanica je srebrni dolar, a ne bezvredni papir koji se štampa sumanuto bez ikakvog pokrića!

---

¹⁶ Dragaš, Branko *Krah neoliberalizma*, www.dragas5.dragas.biz.

2. Ekonomija i društvo

Prava ekonomija ne polazi od toga da se ekonomski čovek razlikuje od realnog čoveka, niti da je svim ljudima bitno samo ono materijalno, niti da svi ljudi moraju biti razumni i racionalni. Ekonomija nije dosadna nauka i ne bavi se proučavanjem beskonačnih statističkih podataka, već se bavi najvažnijom stvari – ljudskim životima. Mnogo je onih koji misle da je ekonomija nešto relativno i da je, samim tim, ekonomija stvar ličnog stava, tj. stvar naše slobodne procene. Međutim, i takva mišljenja su pogrešna jer ekonomija nije stvar ličnog stava, već nauka koja se bavi večnim i uvek - važećim zakonima., zakonima koje čovek ne može promeniti. Ekonomija je nauka, a zadatak nauke se ne sastoji u bavljenju ličnim stavovima, već otkrivanjem istine, tj. spoznajom stvarnosti. Ako želimo da živimo bolje, ako želimo da kvalitet našeg života ide uzlaznom linijom – mi nemamo drugu opciju nego da što bolje razumemo te zakone i da delujemo u skladu sa tim zakonima. Dakle, ti zakoni se ne smeju ignorisati, već se moraju razumeti i u skladu sa njima delovati. Ne samo kvalitetniji život, već i sam opstanak čovečanstva zavisi od čovekove sposobnosti razumevanja tih uvek važećih zakona i delovanja u skladu sa njima.

2.1. Ljudsko delovanje i logično razmišljanje

Ljudsko delovanje je svrshodno ponašanje.¹⁷ Ljudsko delovanje je akcija usmerena ka ostvarenju nekih naših želja. Ljudsko delovanje je pokušaj menjanja postojećeg stanja nekim drugim stanjem, tj. zamena stanja kojim nismo zadovoljni – stanjem kakvo bi, po našem mišljenju, trebalo da bude.

Bez obzira kakve naše želje bile, bilo materijalne, bilo nematerijalne, one nisu nešto čime se bavi ekonomija. Na izbor naših želja će uticati mnogi faktori: naše neposredno okruženje, roditelji, prijatelji, učitelji, mediji, običaji, religija, tradicija, kultura, itd., ali svi ti uticaji i sve te sugestije su, ipak, samo sugestije, jer odluku o našim željama donosimo

---

¹⁷ Von Mises, Ludwig (1996.): *Human Action, A Treatise On Economics*, San Francisco, Fox & Wilkes, 11.

samo mi, i niko drugi nego mi.

Izrazi koji se često mogu čuti, npr: da je nešto duplo vrednije, duplo bolje ili duplo lepše od nečeg drugog, su samo stvar uobičajenog načina izražavanja. Ne postoji merna jedinica korisnosti niti jedinica za merenje ljudskog zadovoljstva. Na ekonomisti nije da nameće svoj stav u pogledu želja njegovih sugrađana, već samo da pokaže da li se postavljeni ciljevi mogu ispuniti pomoću mera koje je predložila neka politička stranka, vlada, ili neka „grupa za pritiske“.

Svet u kome živimo nije svet blagostanja i izobilja, već svet oskudnih prirodnih resursa, čak i onih životno-neophodnih resursa. U takvom svetu treba preživeti, da bismo preživeli potrebno je proizvoditi, a da bismo proizvodili potrebno je da uložimo rad i vreme. Ako želimo da ostvarimo svoje ciljeve – mi moramo naučiti koje akcije će proizvesti željeni rezultat. Sve ima svoju „cenu“, što znači da kada odaberemo jednu stvar, mi se time odričemo neke druge stvari, tj. svaka naša akcija podrazumeva da se nešto mora žrtvovati. To je ujedno i jedan od najvećih problema današnjeg sveta jer ljudi žele „nešto za ništa“, ili „nešto na račun nekog drugog“. Problem ovakvog načina razmišljanja je u tome što ljudi nisu svesni kuda sve to vodi, tj. problem je u tome što ljudi nisu svesni kakve će krajnje posledice svega toga biti.

Ako već govorimo o radu i vremenu, onda njima možemo dodati i prirodne resurse, a onda je potpuno jasno da se tu ne radi ni o čemu drugom nego o stvaranju kapitala i kapitalnih dobara.

Često se može čuti da su narodi u tzv. „nerazvijenim državama“ siromašni zbog toga što nemaju dovoljno kapitala. Međutim, ako znae mo šta je kapital, tj. da je kapital ništa drugo do kombinacija ljudskog rada, prirodnih resursa i vremena, koji se onda u procesu preduzetničkog delovanja pretvaraju u kapitalna dobra, onda je sasvim jasno da problem nedostatka kapitala u nerazvijenim državama nije posledica nedostatka prirodnih resursa i radne snage, već nečeg sasvim drugog – neadekvatnog korišćenja prirodnih resursa. Sve te „siromašne države“ imaju i radne snage, i zemljišta, i ostalih prirodnih resursa, sasvim dovoljno da proizvedu isto toliko kapitala koliko i one bogate države.¹⁸

---

¹⁸ Von Mises, Ludwig (2010.): *Omnipotent Government*, Indianapolis, Liberty Fund

Logično razmišljanje i stvarnost nisu dva odvojena sveta. Logika je za čoveka jedino sredstvo za savladavanje problema stvarnosti. Ono što je kontradiktorno u teoriji, ne može manje kontradiktorno biti ni u stvarnosti. Ono što je ideološki nekonzistentno – nikada ne može funkcionisati i rešiti probleme stvarnosti. Jedini stvarni efekat kontradiktornih ideologija se sastoji u tome da prikrije stvarne probleme i time spreči ljude da blagovremeno pronađu pravi način za njihovo rešavanje. Nekonzistentne ideologije ponekad zaista mogu privremeno prikriti problem i tako za neko vreme odložiti njegovu pojavu, ali se maskiranjem i prikrićivanjem problema – problem ne rešava već samo dodatno povećava, a samim tim i teže rešava. Nekonzistentne ideologije samo uvećavaju agoniju, povećavaju mržnju i čine mirno rešenje nemogućim. Velika je zabluda kada se na ideološke kontradiktornosti gleda kao na nešto što je bezopasno, ili čak korisno.

Glavni cilj ekonomije i prakseologije je, upravo, zamena kontradiktornih ideologija ispravnim i konzistentnim ideologijama. Nema drugog načina za sprečavanje društvene dezintegracije i očuvanja kontinuiranog poboljšanja životnih uslova ljudi, osim onog koji nam pruža razum. Ljudi moraju pokušati da putem razmišljanja nađu rešenje za sve postojeće probleme. Nikada ne smeju bezrezervno prihvatati rešenja starijih generacija, već uvek iznova moraju postavljati pitanja i preispitati svaku teoriju i svaku teoremu. Oni uvek moraju odbacivati sve greške i sve zablude, i uvek moraju pokušati da što bolje shvate suštinu. Ljudi se moraju boriti protiv grešaka tako što će skidati maske sa lažnih doktrina i tako što će objašnjavati istinu.

Katastrofalna greška bi bila ako bismo postojeći problem pokušali da prebacimo u sferu morala, tj. tako što bismo pristalice pogrešne ideologije nazivali zlim i podlim ljudima. Uzaludno je insistirati na tome da je ono što mi želimo dobro, a da je ono što žele naši protivnici loše. Problem koji ovde treba rešiti je upravo to: šta je dobro, a šta je loše? Kruti dogmatizam, koji je svojstven nekim religijskim grupama i marksistima, neminovno vodi u sukob. On unapred osuđuje sve disidente kao zločince, sumnja u njihovu dobronamernost, i od njih traži bezuslovnu predaju i

---

Inc., 70-71.

poslušnost. Sa takvim pristupom i stavovima – društvena saradnja nije moguća.

2. 2. Tržišna ekonomija i birokratija

Kada odemo kod nekog preduzetnika: doktora, pekara, trgovca, farmera, stolara, umetnika, ili bilo kog drugog preduzetnika – svi oni su tada naše sluge. Svaki preduzetnik se trudi da što bolje pogodi naše želje i da nam što bolje služi. Ali, oni to ne rade zbog toga što uživaju u služenju drugih, niti zbog nekog svog prevelikog altruizma, već nas služe jer znaju da će sa onim što dobiju od nas biti u situaciji da i njih neko služi. U slobodnom tržišnom sistemu svi smo sluge i svi smo gospodari. Svi služimo i svi smo služeni, a što više služimo druge – više će drugi služiti nas. U slobodnom tržišnom sistemu svako radi u svom sopstvenom interesu, a u isto vreme i u interesu svih drugih. Društvo je samo drugi naziv za skup svih pojedinaca koji služe jedni druge. Za pravu ekonomiju, zajednica ljudi je ništa drugo do sistem dobrovoljne kooperacije pojedinaca. Kakvi god naši ciljevi bili, kakve god naše želje bile – one se najlakše mogu ostvariti putem kooperacije.

Osnovni princip delovanja neke zajednice je – uzajamna razmena usluga. Dakle, „nešto za nešto”. Pojedinač daje i služi, da bi mu drugi dali i da bi ga služili. Pojedinač daje ono što vrednuje manje, u zamenu za nešto što, u momentu razmene, vrednuje više. Međutim, i ovde se „intelektualna elita” postarala da termin društvo dobije potpuno drugačije značenje. Umesto dobrovoljne saradnje i slobodne razmene proizvoda i usluga, po tom novom i iskrivljenom značenju – društvo postaje neki mitski kolektivni entitet čije interese tumači i zastupa jedna privilegovana grupa ljudi na vlasti.

Na taj način sistem dobrovoljnog i spontanog udruživanja biva zamjenjen sistemom represije i prinude. Sistem uzajamne razmene usluga prerasta u sistem naredbi, zabrana i kontrole. Umesto harmoničnog sistema u kome dobrovoljno „svi služimo i svi smo služeni” – dobijamo jedan poremećen sistem prisilnog služenja u kome svi zajedno služimo jednu kvazi - institucionalnu birokratsku elitu.

Zbunjuje naivnost velikog dela naroda koji kritikuje pojedine državne mere i zakone, a ne vidi da su beskonačne diskusije koje međusobno vode fiktivno podeljeni i zavađeni ekonomisti – samo dimna zavesa koja prikriva prave uzroke problema. Zbunjuje naivnost i onog drugog dela naroda koji kaže kako „sistem ne funkcioniše”. Sistem funkcioniše savršeno, tj. tačno onako kako je zamišljen, a on nije ni zamišljen da bi od njega imalo korist čitavo društvo, već suprotno – da bi omogućio jednom delu društva da živi na račun drugog dela društva. Obični ljudi ne razumeju ideje, niti mogu napraviti razliku između dobre i štetne ideje. Obični ljudi samo biraju neku od ideologija koje im ponude intelektualci.

U periodu kreditne ekspanzije vlada opšti optimizam, a biznismeni su skloni da zasluge za trenutno blagostanje i poslovne uspehe pripišu sebi, tj. svojoj pameti, talentu, poslovnosti, genijalnosti itd. Kada dođe do sua protnog procesa, tj. kada piramida počne da se urušava, onda nastaje opšte razočaranje, a što veći optimizam u vremenu lažnog prosperiteta – to veća frustracija u vremenu ekonomske depresije. Međutim, interesantno je da tada ljudi za ekonomski slom ne optužuju sebe, već traže krivca u političarima. I što je još interesantnije – oni političare ne krive zbog toga što su oni putem kreditne ekspanzije omogućili i podsticali lažni prosperitet – već ih krive samo za kolaps, tj. za ono što je samo neminovna posledica kreditne ekspanzije.

Ideja o tržištu koje se samo reguliše implicira čistu utopiju, jer takva institucija nije mogla duže postojati a da ne uništi ljudsku i prirodnu supstancu društva. Slobode tržišta nisu ciljevi sami za sebe, one su sredstvo, pomagalo koje su ljudska bića smislila za ljudske namene. Tržišta su stvorena da služe ljudima, a ne čovek tržištu. Međutim, u globalnom slobodnom tržištu sredstva ekonomskog života opasno su se oslobodila društvene kontrole i političkog upravljanja, tako da je slobodno tržište postalo motor perverznog modernizma. Zato je ova neoliberalna ideologija više pogubna time što se uporno prikazuje kao strogo racionalna. Ona potiče iz vešte prevare koja nastoji usaditi uverenje o jednakoj vrednosti između naučne strogosti i savršenosti „zakona tržišta“.

Toj pseudoracionalnosti dodaje se i druga pogubnost: skrivajući se iza slepih i anonimnih „zakona tržišta“, ovaj tržišni fundamentalizam i

diktatura kapitala nameću viziju zatvorenog i nepromjenjivog sveta. Pretenzionozna neoliberalna ideologija globalnog *laissez-fairea* koja se temelji na tržištu i neobuzdanoj potrošnji, u koliziji je sa trajnim i vitalnim ljudskim potrebama, posebno onima za sigurnošću i društvenim identitetom. Projekat globalnog slobodnog tržišta ne predstavlja model prirodnog društveno ukorenjenog razvoja. Naprotiv, on sprečava legitimne oblike razvoja prilagođene kulturi, tradicijama i potrebama posebnih društava i kultura, stvarajući u njima sve veći otpor. Izgleda da je slobodno tržište spremno postići ono što socijalizam nikad nije mogao postići – eutanaziju buržoaskog života.

2. 3. Ekonomski razvoj i kulturološko – religiozna različitost

Etnolingvistička diversifikovanost može ponekad voditi i građanskom ratu, koji više uništava privredu, nego ratni konflikt sa spoljnim neprijateljem. Studija Coliera i Hoefflera iz 1997.¹⁹ ukazuje da je verovatnost građanskog rata najveća kod zemalja sa nekoliko velikih i konkurentskih etničkih grupa (što se potvrđuje u slučaju bivše Jugoslavije), dok je znatno manja kod vrlo heterogenih i etnički homogenih zemalja, uz to naglašavajući da je najznačajniji faktor građanskog rata siromaštvo. Indikativni su zaključci Roberta Patmana koji pokazuje da što više ljudi različitog porekla živi u jednoj zajednici, da je utoliko niži nivo poverenja.²⁰ Pored toga i povezivanje kapitala je znatno slabije u etnički heterogenim društvenim zajednicama. S druge strane, studija Baroa iz 1996., koja obuhvata oko sto zemlja u tridesetogodišnjem periodu, ukazuje da etnolingvistička frakcionalizacija ima minimalan negativan uticaj na privredni rast.²¹

¹⁹ Collier, Paul & Hoeffler, Anke(1998.): "On economic causes of civil war", Centre for the Study of African Economies, St Antony's College, Oxford University and World Bank, Published in *Oxford Economic Papers* 50, 563-73.

²⁰ Putnam, D. Robert(2000.):*Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*, New York, Simon & Schuster.

²¹ Barro, Robert (1996.):"Democracy and Growth", *Journal of Economic Growth*, 1996, vol. 1, issue 1, 1-27.

U istraživanju Ištvan Molnar-Šakaša iz 2007. godine, koje je bazirano na tzv. neurološkom mrežama, se utvrđuju značajne barijere u međukulturološkom razumevanju.²² Studija ukazuje da kultura ima značajan uticaj na naš cerebralni sistem i način ponašanja, odnosno socijalni inženjering. Pri tretiranju ovog faktora kao determinante ukupnog razvoja treba naglasiti da postoje značajne razlike između afričkih država i pojedinih zemalja Jugoistočne Evrope. U Jugoistočnoj Evropi stepen heterogenosti je mnogo manji, čak i u zemljama sa najheterogenijom etničkom strukturom.

Treba imati u vidu da institucionalni aranžmani koji podrazumevaju značajan stepen decentralizacije, odnosno autonomije, mogu biti faktor relaksacije političkih animuziteta i stvaranja uslova za mirno rešavanje konflikata. Pozitivna privredna iskustva etnički heterogenih i institucionalno složenih zemalja (federacije), kao što su Belgija, Švajcarska i Kanada pokazuju da je jedinstvena ekonomska odnosno finansijska, razvojna, regionalna i socijalna politika (na koju npr. Flandrija u Belgiji ima velike zamere) moguća i da izražena etnička heterogenost ne mora biti negativni faktor privrednog razvoja ako postoje održive demokratske institucije.

Među zemljama sa najvišim nivoom GDP-a po stanovniku nalaze se nacionalno homogene države kao Norveška, Holandija, Finska, Irska ali i etnički heterogene i institucionalno složene države (Belgija, Švajcarska, Velika Britanija, Kanada). Dobar primer je i Južnoafrička Republika, ekonomski najsnažnija država na „crnom“ kontinentu, koja i pored izražene etničke i rasne heterogenosti i jedanaest zvaničnih jezika (koja ima i tri „preston“ grada), uspeva da nađe snažan kohezioni faktor, u izvesnoj meri zahvaljujući i integracionoj snazi vodeće političke partije. Prenošenje kritičnog seta nadležnosti na centralne organe, koordinacija ekonomskih mera kao i svest o zajedničkim interesima kod nacionalnih grupa, odnosno federalnih jedinica, put je za prevazilaženje teškoća koje privredi, odnosno ekonomskoj politici mnogih država stvara etnička heterogenost. Pored toga, iz „bogatstva različitosti“ koje je karakteristično za multinacionalne države može biti stvorena atmosfera plodna za razvoj biznisa.

---

²² Molnar-Szakacs, Istvan, "Culture Influences Brain Cells: Brain's Mirror Neurons Swayed By Ethnicity And Culture", *ScienceDaily* (July 23, 2007), <http://www.sciencedaily.com/releases/2007/07/070718002115.htm> 30/ 9/2009.

Indikativno je da mnoge zemlje sa izraženo heterogenom religioznom strukturom (SAD, Kanada, Švajcarska, Australija) imaju visok nivo GDP-a po stanovniku dok, s druge strane, države koje su, takođe, verski heterogene (Nigerija, Kenija, Gana) ostvaruju vrlo nizak društveni proizvod. Zemlje kao Norveška, Irska, Finska imaju visok nivo blagostanja i veliku konfesionalnu homogenost, dok druge države kod kojih praktično postoji samo jedna i to uglavnom državna religija (Egipat, Senegal, Kolumbija) imaju vrlo nizak nivo GDP-a.

Već se na prvi pogled stiče utisak da je eventualni uticaj religije na privredni razvoj i rast veoma složen. Nesuđeni nobelovac Barro, koji u svojoj analizi uključuje veliki broj varijabli, pored ostalog, pokazuje da povećanje poseta religioznim objektima negativno utiče na rast (zbog povećanog korišćenja resursa od strane religioznog sektora) dok sama „jačina vere“ ima pozitivan efekat na ekonomski rast (zbog toga što pomaže održavanju onog aspekta ljudskog ponašanja koje ohrabruje produktivnost).²³ Uzimajući u obzir da su kod Srbije oba faktora na relativno niskom nivou, onda bi njihov uticaj na rast bio minoran i sa suprotnim efektima.

3. Islam i ekonomija

Muslimani ljudsko društvo doživljavaju kao zajednicu koja u celini treba biti pokorna Bogu. Ova zabrinutost za poslušnost društva Bogu seže od Poslanika Muhameda lično. Isprva, susretnut sa neprijateljstvom i ismejavanjem u Meki, 622. g. biva pozvan da postane vođa susednog grada Medine. Tu je pokušao da stvori zajednicu poslušnu Bogu i iz Medine je napao i zarobio Meku, koja se trebala vladati u skladu s učenjem koje mu je bilo objavljeno. Muhamed, je kao Calvin kasnije u Ženevi, pokušao stvoriti oblik društva koje živi u poslušnosti Božjoj reči. Logika ovog položaja je jasna. Ako je Bog Bog, onda sav život treba živeti u poslušnosti Božjim zakonima.

---

²³ McCleary, M. Rachel and Barro, J. Robert (2006.): „Religion and Economy“, *Journal of Economic Perspectives*—Volume 20, Number 2, Harvard University, Cambridge, Massachusetts.

3.1. Svetovno i sveto u islamu

Rani kalifi su nasledili od Muhameda ulogu kao „komandanta vernika“, ali oni nisu bili „glasnici Boga“, kao što je bio prorok. Postepeno, politički vladari islama su izgubili svoju religijsku auru. Vladari su se počeli zamjenjivati od strane ulema i učenih ljudi, kao savesnih čuvara zajednice, koji su izučavali dubine svetog zakona. Vremenom su se samo prva četiri kalifa smatralo zaista pravovernim. Umayyad dinastija (661. -750.) je donela povratak sekularnog kraljevstva. Abasidski kalifi, koji su vladali u Bagdadu od 750. do 1258. su imali još veći prestiž, a neki sebe nazivaju Kalifima, Allahovim ili Božjim poslanicima ili čak senom Boga na zemlji. Ove fraze bi zasigurno šokirale Muhameda. Sa gubitkom efektivne snage Abbasija u 10.v., glavnina političke vlasti u vodećim muslimanskim tradicijama je bila sekularna, iako je razvoj šiitske tradicije bio prilično različit.²⁴ U sunitskom svetu vrlina i pravda više se nisu smatrali osnovnim kvalifikacijama za vladara. Do jedanaestog veka većina ulema je učila da je poslušnost bila apsolutna dužnost, pa čak i prema nepravednom vladaru, jer je i nepravedan vladar bio bolji od nikakvog.

Zajednica verujućih je duša islama. U muslimanskoj religiji nema individualizma, jer se pojedinac, kao takav, ne računa. Islam propoveda tradicionalne plemenske vrednosti kao jak osećaj pripadnosti, kao obavezu da se pomogne prijateljima u nevolji i kao prihvatanje autoriteta verskih poglavara. U istorijskom razvoju vere u Arabiji, islam je prvi zahtevao ličnu veru i lični moral. Na području etičkih principa plemensku zajednicu zamenio je moralnom zajednicom. Od svih ljudskih vrlina islam najviše insistira na dobrotvornosti u obliku zekata. Dva temeljna zadatka islama jesu: (1.) Organizovati lični i društveni život čoveka na ovome svetu; i (2.) pripremiti čoveka za trajnu sreću na večnom svetu.

Iako je istina da islam ne pravi razliku između svetovnog i svetog, smatramo da je ova pozicija više nijansirana nego što zapadni kritičari objašnjavaju. Islam potvrđuje da je celi život pod Božjom kontrolom i da sveukupno ljudsko ponašanje treba biti u poslušnosti Božjoj volji.

²⁴ Mortimer, E. (1982.): *Faith and Power in the Politics of Islam*, London, Faber & Faber, 37.

Hrišćanstvo bi moglo potvrditi isto ovo, ali, na Zapadu, sekularno društvo je napravio razliku između svetog i profanog. Sociolozi su govorili o „privatizaciji“ religije na Zapadu, pod čime podrazumevaju da je praktikovanje svoje vere postalo deo aktivnosti slobodnog vremena. Neki ljudi idu u crkvu u nedelju, drugi idu na jedrenje ili u kupovinu. Religija se posmatra kao lični izbor i ne treba je mešati sa politikom i poslovanjem. Istina je da su brojni hrišćani prilagodili svoje živote ovom trendu. Njihova religija je za njihov porodični život i vikende na izletima, ali je irelevantana za sale za sastanke ili berze.

Radikalni muslimani danas odbacuju ovaj trend i insistiraju na tome da ne sme biti razvoda između države i religije. Oni su zato vrlo kritični prema načinu života i svetovnoj politici nekih muslimanskih vladara, često smatrajući da su oni plaćeni od Zapada. Oni su, sa uspehom u nekim zemljama sproveli kampanju da zamene legalne zakone, koje su nasledili od zapadnih imperijalističkih vladara, uvođenjem Šerijata - često u svojim najtežim i najkonzervativnijim oblicima. Zapadnjaci su često nesvesni da postoje četiri različite klasične škole Šerijatskog zakona. Kao i u ranim danima islama, mnogi muslimani žele živeti u islamskoj državi. Osim toga, iako su muslimani (kada su u manjini), naučeni da se pokoravaju zakona zemlje gde žive, neke grupe, kao što je muslimanski parlament u Velikoj Britaniji se nadaju da će zemlja njihovog prebivanja u dogledno vreme postati muslimanska.

Islamska ekonomija je etičke prirode, jer pravila ekonomskog života izvodi iz normativnih tvrdnji zasnovanih na veri.²⁵ Ukoliko se ekonomski život ne slaže sa verskim uputstvima, dužan je da se promeni. Islam vidi čoveka kao viceupravitelja Zemljom, celokupnom prirodom koju mu je poverio Alah. Kako je čovek deo prirode, onda su i njegove veze, poput tržišnih, kao i političke, njen elemenat. Musliman je dužan da prirodu unapređuje, a to znači i društvo. Poslovnu etiku u islamu verno predočava odnos islama prema nekim problemima u vezi sa poslovanjem:

- Nedopustivo je nepošteno i preterano zarađivanje.

---

²⁵ Masudul, Alam Choudury (1997.): *A Study in Islamic Political Economy*, London, Routledge.

- Ne sme se preterano hvaliti svoja roba.
- Obavezno je ukazati na svaki nedostatak u robi.
- Teško onima koji mereći i vagajući zakidaju.
- Zabranjeno je prodavati po ceni većoj od tržišne.
- Poželjna je iskrenost u trgovini.
- Prikladno je učiniti žrtvu za siromaha kada se sa njim trguje.
- Poželjne su uljudnost i lakoća trgovine.
- Potkupljivanje je striktno zabranjeno.
- Poslodavac se treba brižno odnositi prema svojim zaposlenima.

3.2. Islamska ekonomija

Islamska ekonomija se oslanja na verske principe islama. Muslimanski klijenti aktivno učestvuju u svetu finansija, u skladu sa šerijatskim pravom iz Kurana koji upravlja i njihovim životima. Aktivisti, intelektualci, pisci i islamski verski poglavari ne prihvataju zelenaške kamate (*riba*) koje nameću zapadne banke i prijavljuju sve oblike špekulisanja (*garar*). Princip je jednostavan: novac ne može da stvara novac. Islamski finansijski sektor, dakle, ne prihvata institucije poput *hedge funds* i *privateequity* koje imaju zadatak da oplođuju kapital visoko rizičnim, i stoga veoma unosnim investicijama.

Novac je samo sredstvo i instrument za jačanje produktivnosti, mislili su Adam Smit i David Rikardo. Taj princip se strogo poštuje kada su u pitanju islamske obveznice (*sukuk*) koje uvek moraju da se vezuju za realne investicije, na primer za izgradnju autoputeva za koje će se potom plaćati putarina. I nikad se ne koriste za špekulisanje. Taj princip proizilazi iz šerijatskog zakona koji zabranjuje igre na sreću i sve oblike zaduživanja, kao i rizične aktivnosti.²⁶ Od polovine pedesetih pa do polovine šezdesetih godina, ekonomisti, finansijeri, eksperti za šerijatske zakone i intelektualci, proučavaju mogućnost ukidanja kamata i osnivanja sopstvenih, alter-

²⁶ Napoleoni, Loreta (2009.): *Ološ ekonomija*, Beograd, Hesperia Edu, 276.

nativnih, finansijskih institucija, u skladu sa šerijatskim zakonima. Nadaju se da će uvođenje godišnjeg doprinosa za pomoć siromašnima (*zakat*) i drugih važnih obeležja muslimanske religije, kao što je hadžiluk u Meku (*hajj*), postati neodvojivi deo islamskog ekonomskog sistema.

Neki današnji ekonomisti misle da je klasična muhamedanska ekonomija bila podvrgnuta interesima siromaha zbog zakata, ribe, kurban - bajrama (ritualno klanje ovaca u znak sećanja na Avramovu spremnost da Bogu žrtvuje sina, sa obaveznim poklonom siromasima, itd.), ali i zbog toga što svi stanovnici islamske države imaju podjednako pravo na iskorišćavanje javne imovine i zbog postojanja državne svojine.²⁷

Načela islamske ekonomije – rana, kao i savremena muslimanska ekonomska misao, nadahnuta je Kuranom i sunama (to su izreke i dela proroka Muhameda). Ta stara, klasična misao usklađivala je ekonomska pravila života sa islamskim zakonom, a ovaj nije počivao samo na veri zasnovanoj na Kur'anu i sunama, već i na zakonima logike na osnovu grčke dedukcije i analogije sa prethodnim događajima (sa unutrašnjom saglasnošću predstavnika islamske zajednice o pojedinim stavovima), kao i na lokalnim običajima stanovništva. Islamski zakon zasnovan na veri, šerijat, ustanovljava opšta ekonomska pravila kako za pojedinca, tako i za državu.

Između ostalih, ta pravila su: *Zakat* – godišnje, po lunarnom kalendaru, oporezivanje pojedinih proizvoda (žita npr., između 5-10 odsto, zavisno od navodnjavanja), kako bi država pomagala siromasima i ljudima u nevolji. Svi vlasnici imovine preko minimalne veličine plaćali bi raznim korisnicima 2,5 odsto od vrednosti svoje imovine, a trgovci još 2,5 odsto poreza na prodatu robu. Ovaj porez bi išao na podsticanje preobraćanja u islam, za državni otkup muslimana iz ropstva, za pomoć prezaduženima, za pomoć i smeštaj iznenadnih putnika, za pomoć onima koji su svoj život posvetili Bogu, za pomoć siromasima i invalidima, za izgradnju opštih bolnica i druge brojne namene. Ova taksa se izračunava individualno, niko je u ime vere i države ne sakuplja, jer islam nema službene crkve niti poresk-

---

²⁷ Michael, Bonner (2005.): „Poverty and Economics in the Qur’ an“, *Journal of Interdisciplinary History*, Volume 35, Number 3 [Cambridge, Massachusetts](#), MIT Press.

og odeljenja za ovaj prilog. On se daje ili direktno na ruke, po nahođenju darodavca, ili se predaje u džamiju, ili daje dobrotvornim ustanovama na dalji postupak. Zakat se, od pet stubova vere, smatra trećim stubom islama. Nedavno su Pakistan, Saudijska Arabija i Sudan zakonom naredile zekat, dok se u jednom broju islamskih zemalja on sakuplja od strane „narodnih banaka”. Šiiti u Iranu nameću, osim zakata, svoj khom. Ovaj porez iznosi najmanje 20 odsto, a ide i do 25 odsto. Međutim, i zekat može, u zavisnosti od vrste imovine na koju se udara, da ode na 25 odsto.²⁸

Zatim i *Gharar* – zabrana nejasnih ugovornih odredbi kako bi se izbegli rizici od neuspeha i ustanovljavanje obostranog snošenja rizika. Iz nje proističe i zabrana kockanja i svih špekulativnih poslova sa vrednosnim papirima. Tim pre je i hedžing nemoguć. Zbog ove odredbe, u islamu se krediti ne mogu garantovati hipotekom dužnika, jer bi ona celokupni rizik poslovanja svalila na dužničku stranu, a banku lišila odgovornosti za ishod kreditiranja. Osiguravanje kredita bankarskim garancijama je takođe nepoželjno, kao što je nepoželjno i osnivanje konvencionalnih evopskih osiguravajućih zavoda.

Prvi projekti nove islamske ekonomije nastaju početkom pedesetih godina u južnom Egiptu i u Kuala Lumpuru, u Maleziji. *Meet Ghamr*, projekat egipatske islamske ekonomije, uključuje plan stambene izgradnje namenjen siromašnima. Malezijske vlasti sponzorišu eksperiment nadzornog organa finansijskih institucija *Pilgrims Administration and Fund of Malaysia*. Projekat se sastoji u prikupljanju ušteđevine koja se potom ulaže na osnovu šerijatskog zakona. Predviđeno je i finansiranje hodočašća u Meku koje, zajedno sa godišnjim doprinosom za pomoć siromašnima, predstavlja jedan od pet glavnih stubova islama.

Nezavisno od veka koji istražujemo, islamski mislioci su jedinstveni da je tržište osnova razmene dobara, a da je perfektno tržište najbolji put da se po obostrano povoljnoj ceni robe razmene i tako zadovolje interesi i prodavca i kupca. Ibn Taimija kaže: „Terati ljude da prodaju ono što nije obavezno za prodaju ili im uskraćivati da prodaju ono što je doz-

---

²⁸ Pipes, Daniel (1983.): *In the Path of God*, Basic Books, New York, 45-46.

voljeno prodavati, nepravedno je i nezakonito”.²⁹ Oni su neke od uslova za postojanje perfektnog tržišta definisali gotovo 1400 godina pre Evropljana. Recimo, islam ne toleriše prikrivanje informacija koje se odnose na prodavanu robu i jemči kupcu pravo da o robi zna sve što mu je od interesa, kao i da poništi kupovinu, a novac dobije natrag ukoliko je lažnim obaveštenjem naveden da kupi robu protivno svojim ciljevima.

3. 4. Islamsko bankarstvo

Islamska ekonomija i finansije nastaju u jednom izuzetnom zajedničkom poduhvatu bogatih muslimana i poznavalaca šerijatskog zakona, što je u modernoj ekonomiji jedinstvena pojava. Smatra se da su oni zaslužni za izgradnju temelja novog ekonomskog sistema. Ugledne ličnosti, kao što su Mohamad Al Faizal, sin pokojnog saudijskog kralja Faisala bin Abdul Aziza, Saleh Kamel iz Saudijske Arabije, Ahmed Al Jasen iz Kuvajta i Sami Hamud iz Jordana dolaze do zaključka da bi deo novog bogatstva, stečenog zahvaljujući prvom naftnom šoku, bilo potrebno iskoristiti za osnivanje drugačije banke - islamske banke.³⁰

Poznavaoci šerijatskog zakona i verski poglavari oblikuju monetarnu i institucionalnu strukturu nove banke. Dakle, osnova islamskog finansijskog sektora se zasniva na savezništvu političkih i verskih lidera kao predstavnika verske zajednice (*umma*), koja u islamu zauzima centralno mesto. Verska zajednica je za muslimane jedinstven i učvršćen entitet koji diše, razmišlja i moli se na isti način. Poznavaoci šerijatskog zakona uvode u islamsku ekonomiju vrednosti i principe koji su vekovima olakšavali arapskim beduinima težak život u pustinji. Plemenska saradnja je neophodna u neprijateljskom okruženju. To savezništvo je žila kucavica islamske ekonomije.

U osnovi ovog sistema je princip „podele rizika“: oni koji daju zajam moraju da podele rizik sa onima koji ga uzimaju (tako da postaju part-

---

²⁹ O’ Hara,Anthony (2001.): *Encyclopedia of Political Economy*, Vol. II , London and New York, Routhledge, 720.

³⁰ Napoleoni, Loreta (2009.): *Ološ ekonomija*, Beograd, Hesperia Edu, 276.

neri), na taj način se u finansijski sistem uvodi snažna društvena komponenta. Takva perspektiva ga jasno odvaja od zapadnog načina bavljenja finansijama koji se zasniva na ubiranju profita i smanjivanju gubitaka preko podele rizika. Novac mora da donosi plodove. Pošto u islamskom finansijskom sektoru naplata kamata nije dozvoljena, prihodi se ubiru od stanarina, proizvodnje u preduzećima, iznajmljivanja dobara (na primer, dugoročno iznajmljivanje daje mogućnost otkupa nekretnine). Sa konceptualne tačke gledišta, islamska ekonomija je suprotna zapadnoj koja zarađuje na kamatama naplaćenim od pojedinaca.

Kreditiranje u muhamedanskim zemljama se zasniva na potpunom pokriću svih uloga građana i na pozajmljivanju novca bez kamate. Štediša od banke ne može da dobije kamatu na svoj ulog u banci. Danas je preko 300 islamskih banaka i finansijskih institucija u više od 50 zemalja. One posluju na načelu da na zahtev štediša u istom danu i u isto vreme moraju isplatiti celokupnu štednju građana, preduzeća i institucija. Analize poslovanja ovih banaka pokazuju da nisu u stanju da se pridržavaju ovog načela, koga je, inače, Evropa napustila pre Prvog svetskog rata, a Engleska posle. Podržavanje stoprocentnog pokrića štednih uloga rezervama banke podrazumeva da ona jedino iz profita može da kreditira poslovne poduhvate. To bi bila suviše mala svota za normalno finansiranje privrede i izbacilo bi islamske banke iz konkurencije sa evropskim.

Kako onda islamske banke zarađuju odobravajući kredite? Tako što one, umesto clijenata, kupuju robu za koju klijeti traže kredit. Banke kupuju od prodavaca roba njihove proizvode ispod tržišne cene, a prodaju klijetima po tržišnoj, ili im direktno prodaju po većoj ceni od tržišne, na rate. Ovo je skriveni način naplate interesa, pri čemu kamate nominalno idu daleko iznad evropskih.

Procena rasta aktive islamskih banaka na 1.800 milijardi dolara u ovom trenutku, koju je iznela u najnovijoj studiji konsultantska kuća Ernst & Young, označila je njen skok od čak 38,5 odsto u odnosu na kraj 2011. godine.³¹ Islamsko bankarstvo jača poslednje dve do tri decenije, i njego-

---

³¹ Spas je u islamskom bankarstvu? 3.02.2013., <http://www.sandzak-x.net/news-readmore-4584.html>.

va doskorašnja prosečna stopa od oko 15 odsto rasta na godišnjem nivou, učinila ga je već jednim od najpopularnijih fenomena 21.veka.

Sistem „halal finansiranja” počiva na nekoliko osnovnih premisa u kojima nema velikih tajni, ali ni zapadnjačkog interesnog manipulisanja. Islamsko finansiranje zasnovano je na principima zabrane plaćanja ili naplate kamate u bilo kojem obliku, na obavezi podele profita ili gubitka, na nemogućnosti zarade bez preuzimanja rizika, i na zabrani ulaganja u naoružanje, pornografiju, alkohol, igre na sreću.

U razvoju islamskog finansijskog sistema, islamske finansijske institucije imaju ključnu ulogu. Sistem čine i niz nebankarskih finansijskih institucija, islamsko novčano tržište, islamske berze, islamski uzajamni fondovi i islamske osiguravajuće kompanije koje posluju na principima šerijata. Jedna od najvećih islamskih bankarskih grupacija na svetu je *Al Rajhi Banking & Investment Corp.*, sa sedištem u Saudijskoj Arabiji. Uz rame su i *Albaraka & The International Investor Dar-Al- Maal-Al-Islami*, sa sedištem u Ženevi, kao i *Kuvajt Finance House* i *Katar International Islamic Bank*.

Prva banka ovog tipa osnovana je u Luksemburgu, 1978. - *Islamic Finance House*, a zatim je otvoreno niz institucija koje posluju na istom principu u ostalim evropskim zemljama. Pored toga, neke zapadne konvencionalne banke obavljaju usluge na principima šerijata po potrebe svojih klijenata. Interesovanje zapadnih banaka za uspostavljanje odnosa i poslovne saradnje sa islamskim bankama u stalnom je porastu. U Velikoj Britaniji, recimo, koja je među prvima uvidela prednosti ovog sistema, vrednost uloga u islamsko bankarstvo je već dostigla 19 milijardi dolara. Neke zemlje, poput Pakistana, Irana ili Sudana u potpunosti su konvertovale svoje nekadašnje konvencionalne ekonomske sisteme u islamski.

3.5. Zlatni dinar

U islamskom svetu, zlatni dinar se 13 vekova koristio za razmenu, sve do propasti Otomanskog carstva 1923. godine. To je stariji monetarni sistem od današnjeg. U kolektivnoj svesti muslimana, zlatni dinar ima is-

torijsku, kulturološku i teološku vrednost. Mnogi islamski ekonomisti se izjašnjavaju protiv korišćenja papirnog novca - jer može se napraviti ni od čega - i žele da se vrate zlatu.³² Malezija 2001. godine opet pokušava da uvede zlatni dinar kao tačku oslonca centralnih banaka muslimanskih zemalja. Pokušaj propada zbog više razloga, a jedan od važnijih je protivljenje Vašingtona i vršenje pritiska na Monetarni fond da svim državama članicama zabrani korišćenje zlatnog novca u trgovini.

Zlatni sistem se ipak uvodi, uprkos tome što Međunarodni monetarni fond zabranjuje zemljama članicama da vezuju svoju valutu za zlatnu osnovu. Posle revolucionarnog otpora koji je Malezija pružila Monetarnom fondu, njegova moć se znatno okrnjila. Mnoge zemlje su skeptične po pitanju solventnosti sadašnjeg monetarnog sistema, naročito u svetlu novog američkog protekcionizma. U članku naslovljenom „Zlatni kalifat“, En Berg piše: „Čim se oporave, zemlje odbijaju kredite Međunarodnog monetarnog fonda. Na primer, Argentina, Brazil i Rusija odlučile su da odustanu od dogovorene pozajmice, a Turska (koja je 2001. doživela ekonomsko bankrotstvo) je 2008. godine odlučila da joj više nije potrebna pomoć Fonda“.³³

Najveća prepreka u stvaranju sistema zlatnog dinara jeste poverenje. Monetarni sistemi se prevashodno zasnivaju na poverenju: ljudi moraju da veruju u vrednost papirnog novca. Sa islamskim finansijskim sektorom, koji se kreće brzinom svetlosti, i dolarom koji gubi na vrednosti i sjaju, zlatni dinar bi ubrzo mogao postati stvarnost. On će u celoj finansijskoj oblasti imati dejstvo elementarne nepogode. O tome je pisao Džud Vaniski, ekonomski savetnik predsednika Ronalda Regana i jedan od najoriginalnijih stručnjaka za monetarni sistem. Zlatni dinar bi bio najbolja valuta za islamski svet. Tako bi SAD i Evropa morale da svoju valutu vezuju za zlato, što bi morali učiniti i Kinezi sa juanom i Japanci sa jenom. To bi uništilo međunarodni finansijski sektor., izvoznici i uvoznici iz svih zemalja mogli bi uštedeti hiljade milijardi dolara godišnje, sada trošene za zaštitu od naglih valutnih promena u globalnoj trgovini.³⁴

³² Napoleoni, Loreta (2009.): *Ološ ekonomija*, Beograd, Hesperia Edu, 290.

³³ Napoleoni, Loreta (2009.): *Ološ ekonomija*, Beograd, Hesperia Edu, 291.

³⁴ Napoleoni, Loreta (2009.): *Ološ ekonomija*, Beograd, Hesperia Edu, 292.

4. Hrišćanstvo i ekonomija

Pravoslavna crkva nema posebno blagonaklon odnos prema materijalnom bogatstvu. Ona ga doživljava kao nešto što ometa pažnju čoveku od pravih, duhovnih vrednosti, odnosno od samog Boga. Ovaj pristup je u osnovi veoma sličan ako ne i isti katoličkom pristupu. Za katolike je materijalno bogatstvo od đavola. Ali, to ne smeta katoličkoj crkvi da otkupljuje grehove od svojih članova crkve - **indulgencije**. Dakle, katolička crkva nema problem s tim da se đavoljim novcem otkupljuju gresi, jer taj novac dolazi katoličkoj crkvi. S druge strane, upravo je indulgencija bila jedan od glavnih motiva da se protestanti odvoje od katolika, budući da je za njih bilo neprihvatljivo da se čini nešto tako bogohulno, kao što je otkupljivanje greha od crkve novcem.

Za protestanta je materijalno bogatstvo nešto što je dobro, blagoslov od Boga. Za protestante materijalno bogatstvo je bogougodno, jer je očigledan znak ljudske marljivosti, rada i predanosti, što su biblijske vrline. Protestanti smatraju da samo bogougodno ponašanje može čoveka da oplemeni i pročisti od grehova.

Jevreji drugačije od katolika i pravoslavaca doživljavaju materijalno bogatstvo. Za njih ono nije bogohulno, naprotiv. Ali, jevreji i protestanti se razlikuju po tome što prvi vide smisao u nagomilavanju materijalnog bogatstva, i to najčešće u najneposrednijem vidu (nagomilavanje zlata i novca), dok protestanti takvo ponašanje odbacuju kao nedopustivo i bogohulno, budući da novac i zlato - dakle, predmeti - postaju predmet obožavanja umesto Boga.

Dakle, i protestanti shvataju, poput pravoslavaca i katolika, da novac može postati svrha samom sebi i - kao takav - bogohulan. Ali, za razliku od pravoslavaca i katolika s jedne, i jevreja s druge strane, protestanti smatraju da treba raditi naporno i proizvoditi, ali ne radi nagomilavanja novca, nego radi investiranja i reinvestiranja.

4. 1. Protestantizam i ekonomsko ponašanje

Veber u svom čuvenom istraživanju, protestantsku etiku, odnosno

kalvinističku doktrinu, smatra esencijalnom za transformisanje pogleda na ekonomsku aktivnost i bogatstvo (koji su smatrani sredstvima za ispunjenje religiozne misije).³⁵ Ekonomska aktivnost stavljena je u centar religioznog života. On, pored ostalog, navodi da su u multikonfesionalnim državama (Britanija, Nemačka, SAD, Holandija, Švajcarska) biznis uglavnom držali protestanti, kao i u Badenu (odakle potiče Weber) gde su protestanti bili duplo bogatiji od katolika.

Naravno, bilo je mnogo osporavanja Veberovih nalaza, od tačnosti korišćenih podataka do kvalifikovanja njegovog rada kao istorijski deskriptivnog zbog nedovoljne statističke podloge. Fakat je da su danas od 10 najbogatijih zemalja (po GDP po stanovniku) šest protestantske, ali u tim zemljama manje od 10% stanovništva praktikuju veru dok su često najdinamičniji delovi ovih ekonomija vođeni od katolika, muslimana, hindusa i konfučijanaca. Treba reći da uspon protestantskih zemalja počinje tek 400 godina posle reformacije i danas se usporava: 10 najbrže rastućih ekonomija tokom poslednje decenije nisu protestantske. Pored toga, većina ovih zemalja u 18. i 19. veku nisu bile karakteristične po *laissez faire* kapitalizmu, nego po grabljenju za zemljom i ostalim prirodnim bogatstvima.

Ipak, činjenica je da je reformacija, odnosno proistekla sloboda mišljenja, oslobodila prostor za naučne inovacije koje su fundamentalne za ekonomski rast. Prosperitet je bio rezultat tržišnih institucija koje su oblikovane u skladu sa vrednostima, ali ne u potpunosti i sa verovanjima reformacije. Nestajanje političkog i ekonomskog uticaja katoličke crkve u 20. veku od velikog je značaja za razvoj Irske, Italije, Portugala, Španije, Bavarske, švajcarskih katoličkih kantona (Lucern, Valais). I pojedine pravoslavne zemlje kao Grčka i Kipar, koje su usvojile elemente individualističke kulture, ostvarile su dobre ekonomske rezultate u drugoj polovini 20. veka, mada je činjenica da najsiromašnije zemlje Evrope mahom pravoslavne.

Zašto su, po Veberu, protestantske zemlje uspešnije od ostalih? Razlog je u sledećem. Protestantizam je religija koja insistira na tome da

³⁵ Veber, Maks (1997.): *Sabrani spisi o sociologiji religije*, (3 toma), Sremski Karlovci, Novi Sad, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

su sve istine zapisane u Bibliji, da je Bog Gospodar svega vidljivog i nevidljivog sveta, te da svako ljudsko biće, odnosno vernik ili vernica, može uspostaviti svoj odnos sa Bogom bez posredstva zvaničnog klera i crkve. Drugim rečima, nema posrednog puta k Bogu. Protestantni ne mistifikuju svoju religiju, oni odbacuju misterije i liturgijske rituale koje tako revnosno praktikuju rimokatolici i pravoslavci. Protestantima je suština Bog i ne žele da obožavaju bilo šta drugo sem Njega, jer to doživljavaju kao bogohuljenje. Dakle, nema obožavanja crkve, nema obožavanja pape, sveta-ca... Nema obožavanja bilo koga ili čega što nije sam Bog.

Zbog svega navedenog, čovek jedino može tražiti oprost za svoje grehove samo od Boga. Ne od sveštenika, ne od crkve, nego samo od Boga. Ali, da bi zaslužio oprost on mora da to zasluži. On mora da bude vredan, marljiv, skroman, uporan. To su sve biblijske vrline. Protestant marljivo i vredno radi kako bi se umilio Bogu, kako bi se radom oplemenio. Protestantizam ne doživljava materijalni uspeh kao nešto loše i zlo, kao što to čine rimokatolicizam i pravoslavlje i u ovome je osnovni razlog materijalnog prosperiteta protestantskih i relativne zaostalosti katoličkih zemalja.

Protestanti zarađeni novac ne troše besomučno, niti ga kriju u sefove i drže u bankama kako bi gomilali kamate, poput jevreja. Protestanti zarađeni novac dalje investiraju u nove poslove. Oni stalno žele da nešto inoviraju, da započnu nove proizvodne cikluse. Zato je u protestantskim zemljama najveće učešće investicija u ukupnom GDP-u. Zato se u tim zemljama najviše ulaže u nauku, obrazovanje, nove tehnologije. Dakle, to je razlog zašto su protestantske zemlje najrazvijenije na svetu.

Lista deset najrazvijenijih zemalja sveta³⁶ (rangiranjem koje se bazira na statističkim kriterijumima vezanim za kvalitet života ljudi, njegovo trajanje, obrazovanje, životni standard, zdravstvenu zaštitu, ekonomsku razvijenost i stepen ljudskog zadovoljstva):

10. Švedska (73% stanovništva luterani-protestanti).

9. Nemačka (zemlja u kojoj je počela reformacija i u kojoj je danas

³⁶ Teza Antiteza, *Protestantski recept za blagostanje*, 1.11.2012., <http://www.tezaantiteza.net/2012/11/protestantski-recept-za-blagostanje.html>.

oko 30% protestanata i oko 30% katolika).

8. Lihtenštajn (74% katolika).

7. Irska (84 % katolika).

6. Kanada (43% katolika, 30 % protestanata).

5. Novi Zeland (oko 40 % protestanata, 13% katolika).

4. SAD (52% protestanti, 24,5% katolici).

3. Holandija (25% katolika, 15% protestanata).

2. Australija (64% ukupnog stanovništva hrišćani, od čega je protestanata preko 55%).

1. Norveška (preko 80% protestanti).

Dakle, prema ovim podacima od deset najrazvijenijih zemalja sveta u pet su protestanti dominantni, dok je u Nemačkoj podjednak broj protestanata i katolika. Takođe, u top pet najrazvijenijih zemalja samo je jedna s većinskim katoličkim elementom, dok su četiri većinski protestantske. Opet, Holandija u kojoj je više katolika, jeste zemlja u kojoj je protestantski uticaj bio veoma izražen i koja je zapravo i poznata kao zemlja s velikim religijskim slobodama. Ako bi se dalje analizirala religijska pripadnost onih delova stanovništva koji su najinventivniji i koji zapravo stvaraju bogastvo u nekoj državi, tu bi se takođe došlo do zanimljivih pokazatelja, s tim da nažalost takve pouzdane statistike nisu dostupne. No, međutim, nesporno je da ono od čega zavisi prosperitet - slobode, vladavina prava i tržište - sve te kategorije jesu nesumnjiv plod protestantske etike i vrednosti, budući da im se rimokatolička crkva dugo oštro suprostavljala. Indikativan je i primer Bosne i Hercegovine. Ona je hronično nerazvijena i primitivna zemlja a u njoj su kroz istoriju bile dominantne tri religije: hrišćanstvo (katolicizam i pravoslavlje), islam i judaizam. Zanimljivo, protestantska etika, odnosno njeni konstitutivni segmentii nikad nisu bili zastupljeni ni u najmanjem delu u BiH.

4. 2. Hrišćanski „kodeks ekonomskog ponašanja“

Božanska vlast na Zemlji i istorija otkrivaju da je plan za Božje delovanje na zemlji u suštini ekonomskog karaktera. Ekonomija čini upravljački, a ne normativni aspekt božanskog života, ali i istorijske stvarnosti. Sama želja za profitom i pobedom na tržištu jeste od Boga ako služi za ono što podstiče na dobro i donosi izuzetna dostignuća. Odnos duhovnog i telesnog, bogoslužnja i posla, u Svetom Pismu nikada nije suprotstavljen. Bog je prvo blagoslovio rad (održavanje i nadziranje planete), pa tek onda uspostavio red i pravila bogoslužnja (Post:1.28). To ne podrazumeva da je rad važniji od bogoslužnja, već da je rad bio bogoslužnje u Edenskom vrtu. Nakon pada u greh, Bog na poseban način označava rad kao posledicu prokletstva zemlje (Post 3.17). Težak fizički posao postaje jedini put da se dođe do željenih plodova, jer zemlja više nije rađala plodove sama od sebe.

Po hrišćanskom učenju nije svaki trud i rad blagosloven, već onaj koji je na dobro ljudi. Ako služi egoističnim interesima ili udovoljavanju gresima duha i tela, rad nije bogopodoban. (1.Tim 6:18-19, Lk 12:16-31, Lk 16:19-31, Dl. 9:36-43, 10:1)Tvoreći, čovek je sa-stvaralac, saradnik Boga.

Ko bi se potrudio da, makar nepotpuno, sastavi „kodeks ponašanja“ hrišćanskih privrednika, uključio bi ove preporuke, koje bi se mogle razumeti i kao zapovest³⁷:

- Misleći na svoj hleb svagdašnji, ne zaboravi na duhovni smisao svoga života, uzdiži sebe, čitaj dušekorodne knjige, moli se Gospodu da možeš donositi razumne, pravedne i mudre odluke, jer one dotiču osim tebe i druge koje ne smeš ražalostiti.

- Bogatstvo ne smatraj ciljem po sebi, ono treba da služi na dobro, tvoje, onih koji te okružuju i zemlje tvoje.

- Pomaži tamo gde je potrebno, one koji ne mogu da rade, ili ne zarade dovoljno za najnužnije potrebe. Podrži dobrotvorne crkvene i druge poduhvate, ne da bi se istakao i bio pominjan, već da bi iskazao svoju

³⁷ *Kako da postupa hrišćanski poslodavac i radnik – Zapovesti privrednicima, ali i tajkunima, (objavljeno u NIN 28.3.2008.),www.sv-jelisaveta.org.rs.*

dobrotu. Ako si vernik, znaj da je vera bez dela mrtva, čini dobro i nećeš se pokajati.

- Ne gordi se, ne pomišljaj da imaš bez Božjeg blagoslova, i da je ma šta tvoje, već Njegovo, sve ti je dato na privremeno korišćenje. Imetak ti je i veliko i stalno iskušenje, ne dopusti da ga ne savladavaš, jer ako mu podlegneš gubiš dušu svoju.

- Ponašaj se kulturno, ne gnevi se, ne budi ohol i nadmen, nedostupan, nespreman da blagonaklono saslušáš saradnike, budi spor i promišljen u odlukama koje se tiču života drugih. Budi im primer u strpljivosti i trpeljivosti, neka te krase vrline po kojima će te pominjati i pamtiti.

- Saradniku tvome potrebno je vreme dnevnog, nedelnog i dužeg odmora, da okrepi telo svoje za nove trudove, kao i za duhovno uzrastanje.

- Poštuj u najvećoj meri nedelju kao Bogom dani dan od odmora, ne prisiljavaj druge da u taj dan rade bez preke potrebe, kao i na praznike određene od Crkve i države.

- Poštuj prirodu, jer ju je Bog čoveku dao na korišćenje, a ne na uništavanje. Ne zagadjuj vode, vazduh, zemljište, jer vodom si kršten, vazduh dišeš, a u zemlju ćeš otići.

- Radom ne iscrpljuj druge, ne traži od radnika da radi više nego što to zakon predvidja, ako to čini zbog preke potrebe posla, nagradi ga bolje nego inače, jer je sebe uložio i kada je već bio zamoren.

- Drži se odvojenosti politike i ekonomije, ne traži uticaj na vlast, lokalnu ili širu, ne potplaćuj da bi dobio privilegiju ili šta drugo, što ti ne pripada i ne daje se drugima.

- Poštuj zakone i propise zemlje, redovno i potpuno plaćaj porez državi, jer je on namenjen za opšte dobro, a ne da bi ti se otimalo.

- Ne prisvajaj tuđe i ne uskraćuj radniku platu, plaćaj mu što bolju nagradu za trud, da bi motivisano radio i da bi te poštovao. Ne kasni sa isplatom i ne uskraćuj radniku socijalno i penziono davanje, jer mora da ima sigurnost za slučaj bolesti i za starost svoju.

- U konkurentskom sučeljavanju sa drugim privrednicima ne koristi

laži i klevete, greh i insinkte.

Preporuke radnicima:

- Prilježno se trudi da date poslove obaviš savesno.
- Ne traži veće nagrade za svoj rad nego što je uobičajeno.
- Kad dobiješ nagradu budi zahvalan.
- Ne ogovaraj i ne kleveći onog ko ti je dao rad, ne čini mu pakosti.
- Poštuj one koji se zajedno s tobom trude, pomozim im, s pažnjom ih saslušaj i razgovaraj s njima bez psovki i uvreda.
- Ne kradi na radnom mestu, jer kršiš zapovest Božju.
- Ne organizuj bunt i nezadovoljstvo, pokušaj svaki spor mirno da rešiš.
- Budi tačan na poslu, ne kasni i ne žuri, obavi svoj zadatak.
- Ne misli da si nezamenljiv, otuda ne budi gord i nadmen, svoju sposobnost i znanje smatraj darom Božjim, a ne svojim ličnim postignućem.

4. 3. Poslovanje i koncept hrišćanske demokratije

Koncepcija preduzeća posmatra kolektiv kao grupu ličnosti. Najefektivnije je preduzeće koje poseduje slobodu preduzetništva i koje objedinjava ljudski faktor sa upravljanjem i rezultatima.³⁸ Preduzeće ne može da dela, a da se ne zamisli o sredstvima: neprestano se mora obraćati pažnja na učešće radnika. Garancija ovakvih zahteva jeste – privlačenje u najam-ski rad ljudi kao partnera u donošenju svih odluka.

Princip socijalno orijentisane tržišne privrede dozvoljava da se izbegne centralizam koji guši, kao i beskrajni liberalizam u ekonomiji. Sloboda preduzetništva se posmatra kao nastavak slobode ličnosti. Ali dobit i tržište nisu sami sebi cilj, već moraju biti predmet posmatranja i regulisa-

---

³⁸ Bulatova, M. N., *Христианские ценности как предпосылка либерального общества*, www.law.edu.ru/magazine.

nja od strane države. Briga o najmanje zaštićenim slojevima stanovništva podrazumeva mehanizme koji garantuju solidarnost kako u nacionalnim, tako i u međunarodnim razmerama. Ovi mehanizmi moraju da ukrote igru slepih sila koje ignorišu konačni cilj ekonomije – služenje čoveku.

Prema principu ugovora, radnici ustanovljuju svoja prava u okvirima kolektivnih ugovora o kojima se slobodno raspravlja sa preduzetnicima. Profesionalne asocijacije radnika jesu njihovi kompetentni, pravnomoćni, nezavisni predstavnici. U slučaju konflikta između preduzetnika i profesionalnih udruženja, koristi se posredništvo i, kao krajnja mera, štrajk.

Na taj način, socijalni principi hrišćanske demokratije čine sistem neprelaznih vrednosti: slobode, odgovornosti, solidarnosti, bratstva. Preobrazovanje društva podrazumeva reforme struktura, da bi se primirile sloboda inicijative i neophodnost solidarnosti. Takve strukture jesu ćelije efektivnog građanskog društva. Težnja čoveka ka solidarnosti mora da prevaziđe sklonost ka egoizmu, ka isključivo materijalnim potrebama, ka vladavini. Čitav ovaj kompleks vrednosnih orijentacija jeste fundamentalna ličnostno - egzistencijalna osnova hrišćanske paradigme. Individualni činilac hrišćanstva je u doktrini hrišćanske demokratije našao najveći odraz.

Hrišćansko - demokratska tehnologija prelaska od tradicionalnog društva u liberalnu civilizaciju, potvrdila je uspešnost u latinoameričkoj varijanti.³⁹ Moralne vrednosti hrišćanstva postale su osnova slobodnog društva koje se povinuje zakonima, i socijalno orijentisane tržišne ekonomije. Socijalno hrišćanstvo pokazalo je da je sposobno da postane idejni postulat socijalnih i ekonomskih preobrazovanja na putu u društvo koje je zasnovano na konstitucionalizmu. Pristalice konstitucionalizma ne očekuju moralni preporod čoveka i njegovo čudesno pretvaranje u model dobroćinstva, i ne veruju da dobro delo ikada može da neutralizuje poroke, i umesto toga koriste zakon. Ideja pravne države i njena osnovna polazišta uvek su odražavali opšteljudske vrednosti i interese, a ona, kao što smo videli, proističe iz hrišćanskog shvatanja ljudske prirode. Hrišćan-

---

³⁹ Bulatova, M. N., *Христианские ценности как предпосылка либерального общества*, www.law.edu.ru/magazine.

stvo kroz oboženje suštine čoveka otkriva istinsku vrednost ličnosti. Novi zavet potcrtava odricanje od bilo kojih spoljašnjih razlika među ljudima – socijalnih, nacionalnih, imovinskih. Ključna stvar u konceptu hrišćanske demokratije, jeste spoj hrišćanske tradicije sa svim elementima morala, patrijarhalnosti, privrženosti porodici, lokalnoj zajednici, radnoj organizaciji i crkvi s jedne strane, i elemenata države socijalnog staranja i solidarnosti s druge.

Zaključak

Ekonomsko znanje je neophodni element u strukturi ljudske civilizacije i temelj na kome je ona izgrađena. Čitav sistem zavisi od toga li će ljudi tu postojeću riznicu ekonomskog znanja iskoristiti ili će ona ostati neiskorištena. Ako ljudi ne uspeju da iskoriste to postojeće znanje, i ako odbace sva upozorenja, oni time neće sprečiti delovanje ekonomskih zakona – već samo uništiti civilizaciju i ljudski rod.

Potpuno je jasno da ne mogu svi postati ekonomisti i doprineti razvoju ekonomske misli, ali ono što bi svi morali činiti, i što bi morala biti osnovna građanska dužnost svakog čoveka, je to da svaki čovek mora dati sve od sebe da barem razume osnovne ekonomske pojmove. Ekonomijom se moraju baviti svi, ali ne da bi postali ekonomisti, već samo da bi bili osposobljeni za obavljanje svojih građanskih dužnosti. Ekonomija nije nešto što će nam omogućiti stvaranje čuda, ali nam ona može pomoći da saznamo istinu, tj. da svet vidimo onakvim kakav on u stvari jeste.

Kada je u pitanju funkcionisanje slobodnog građanskog društva, onda se najvažnija uloga ekonomije ogleda u tome što ona objašnjava razloge zašto se državna vlast, političke stranke i grupe za pritiske, trude da na sve moguće načine ograniče slobodu ekonomske misli. Nikada ranije nije postojao tako inteligentno osmišljen sistem propagande i represije kao ovaj što imamo danas, a koji je kreacija savremene vlasti, političkih stranaka i grupa za pritiske.

Za napredak ljudskog roda nema ničeg važnijeg od slobode, ali sloboda ne dolazi sama od sebe, već se čovek za nju mora boriti. Kada se spomene reč „borba” onda se obično misli na oružje, bune, revoluciju i

rat, ali se ovde ne radi o ratu oružjem već o ratu ideja. U mukotrpnom hodu prema pomirenju i ujedinjavanju, čovečanstvo će morati da zaleči rane koje su mu naneli istorijski sukobi među religijama i narodima. „Svetski parlament religija“, pod predsedavanjem švajcarskog teologa Hansa Künga, osudio je (1993.) siromaštvo i zloupotrebu koje iscrpljuju našu planetu (Zemlju) i ugrožavaju je agonijom koja ima izvor u pomanjkanju *Globalne etike*, pa je pozvao čovečanstvo da tu etiku prizna i primeni njena načela – etiku *Deset Zapovesti* (tj. Dekaloga) koju dele: bahaisti, brahmanisti, budisti, konfučijanci, hrišćani, hinduisti, džainisti, judaisti, muslimani, šintoisti, sikhi i sledbenici Zaratustre. Oni su otkrili ono što im je zajedničko: uverenje o temeljnom jedinstvu ljudske porodice, o jednakosti i dostojanstvu svih ljudi. Unutar svake od triju monoteističkih religija ljudi dobre volje pozvani su pobuđivati sinergiju njihovog pomirenja. Religijska budućnost čovečanstva počiva na skladnom odnosu judaista, hrišćana i muslimana.

Zajedničko nastupanje i delovanje različitih religioznih institucija potrebno je kako globalni političko - ekonomski procesi odlučivanja ne bi ostali bez etičko - religioznog korektiva. To znači da se uz pomoć njihovog zajedničkog etičkog delovanja potpomogne ostvarivanje ekonomske i društvene pravednosti, zatim očuvanje i zaštita okoline, kao i svih stvorenih dobara. To takođe podrazumeva očuvanje ljudskog dostojanstva protiv bezdušne dinamike globalnih centara ekonomske moći. U ovom zajedničkom nastojanju može se doći do globalnih procesa koji neće zatirati tradicionalne religiozne identitete, već će se zalagati za njihovo očuvanje i njihov nezaobilazni doprinos.

Islamska ekonomija, govoreći o njoj evropskim rečima, nije ni kapitalistička, a nije ni socijalistička. Autentična svakako jeste. Može se reći da je islamska ekonomija zapravo varijacija rane „socijaldemokratske“ intervencije u tržišnom društvu bez prihvatanja svih oblika poslovanja kapitalom, nasleđenih iz rimskog doba, kao što su kamata i dividendi, na primer. Ona je oblik religiozne humanizacije starog tržišnog rimskog sistema, danas savremenog kapitalizma.

Ideal islama nije siromašan čovek, već vredan i imućan, darežljiv i milosrdan. Rad u islamu nije žrtva kao u ranom hrišćanskom promišljanju, niti je skromnost u potrošnji destimulativna odredba za uvećavanje kapi-

tala. U tom smislu, islam ne slavi siromaštvo, već podstiče na poboljšavanje proizvodnje i standarda stanovništva. Islam ne podržava puko gomilanje novca ni tvrdičluk, već traži da se novac neprekidno ulaže. Zato je novac u slamarici greh, jer ne služi razvoju i potrošnji.

U ovom trenutku islamske banke ne potresaju dužničke krize, što je ishod načela gharara koji ne dozvoljava nikakav rizik u poslovanju ukoliko se on može ukloniti. U stvari, obim uloženog islamskog bankarskog kapitala je još uvek suviše mali i nije deo odsudnog svetskog bankarskog poslovanja. Islamske banke niti pozajmljuju novac od drugih banaka, niti im pozajmljuju novac na načelima evropskog poslovanja, te tako ne zavise od projekata evropskih, američkih i dalekoistočnih banaka. To svakako nameće pitanje da li se ove banke mogu prožimati sa svetskim bankarskim sistemom i koliko dugo mogu da se izoluju od njega. Njihova stabilnost je za sada provincijalne prirode, i stoga sami islamski ekonomisti nazivaju svoje bankarske finansije i ekonomiju „nišom“ svetske ekonomije.

Ukoliko se islam ne shvati samo kao religija, već i kao skup normi za svakodnevni život, onda je on i ideologija. Isto se može reći za hrišćanstvo. Vera bez ideološkog sadržaja nema mnogo nade na uspeh, jer nije u stanju da organizovanjem dnevnog života objasni podanicima čime će zaslužiti posthumne nagrade. Vera je bez operativnih uputstava mrtva, bez obzira da li ih daju sveštenici ili ih otkriva vernik samostalno. Deo hrišćanske ideologije, pre svega kao etike, deo je evropskog pravnog sistema i kulturnih normi. Evropa nije prognala Boga, ali je zabranila crkvi da njeni sudovi budu sudovi države i da crkva *lege artis* procenjuje saglasnost prava sa etikom i određuje državnu kaznu. Konačno, hrišćanstvo nije nikada ni bilo jedini izvor evropske etike i kulture, kao što ni islam iscrpno ni slučajno ne obuhvata etiku i kulturu preko milijardu muhamedanaca širom sveta.

Kada hrišćanska crkva javno učestvuje u rešavanju ekonomskih pitanja iz revizionističke perspektive, ona potencira biblijski imperativ za pravdu, a istovremeno prihvatajući moderne ekonomske uvide u prirodu i rast produktivnosti. Crkve imaju pravo i zadatak da kritikuju načela finansijskog poslovanja koja promovišu bezosećajnu globalizaciju, a zapostavljaju strukture regionalnog odlučivanja. One se trebaju zauzeti za regionalne identitete, razvijati vlastitu strategiju izbegavajući agresivna

nacionalistička i fundamentalna strujanja.

Smatramo da je neophodna izgradnja mreže globalnih institucija, etičkih normi i pravila koja će poštovati uzajamnost u različitosti, poštovati ljudska prava malih naroda, i njihovu kulturnu i jezičnu baštinu. Samo će tako svi stanovnici globalnog sela uživati plodove ekonomije, naravno uz pretpostavku poštovanja načela pravednosti u raspodeli dobara, ne zadirući sa njom u efikasnost tržišnih principa. Samo interdisciplinarnim pristupom, uvažavajući najnovija naučna dostignuća političkih nauka, prava, filozofije, moralne filozofije, etike i ekonomije uz poštovanje autonomije svake naučne discipline ponaosob, i poštujući duhovnu atmosferu koje je nasleđe različitih civilizacijskih i religijskih promišljanja i nadahnuća, a čiji su temelji ugrađeni u baštinjene zakonske propise, moguće je krenuti u potragu za novim izvorima kako materijalnog, tako i duhovnog napretka.

U borbi protiv neoliberalne ekonomije, u prvim redovima bi se mogli naći stanovnici nerazvijenih zemalja, eksploatisani muškarci, žene i deca, ali i srednja klasa u zapadnom svetu, mladi stanovnici „bez prava glasa“ iz naselja baraka u globalnom selu. Strah koji vlada u sredinama gde žive, strah od globalizacije, strah od budućnosti, tera ih da se vrate starim oblicima zajednice. Savremeni tribalizam je, dakle, prirodna samoodbrambena reakcija stanovnika globalnog sela na imperijalističku ekonomiju. Savremeni tribalizam je pobjednička formula za suočavanje sa ekonomskim tenzijama globalizacije i za stvaranje društvene i ekonomske strukture koja bi mogla opstati u despotiji kolonijalne ekonomije. To dokazuju primeri ekonomskog čuda u Kini i izuzetnog uspeha islamskih finansija.

Moramo učiniti sve kako bi doprineli da se ekonomska teorija temelji na razumevanju onoga što je uistinu ljudsko biće i ono što ga uistinu čini srećnim. Sve dok se ekonomija temelji na delimičnoj ili krivoj slici o čoveku i njegovoj ili njenoj stvarnosti, ona neće proizvesti rezultate kakvi su nam potrebni. Naš zajednički interes – i hrišćanski i muslimanski – treba biti razvoj zdrave interkulturalne zajednice, što podrazumeva i poboljšanje stanja i položaja osoba koje ih čine. Humanije uređenje ekonomskih odnosa neće biti moguće ako težnje za ličnim ili kolektivnim interesima ne budu u skladu sa dubljom svešću i savešću bogobojaznog ljudskog bića. Na ekonomskom području umesto isključive etike uspeha potrebno je razvijati etiku odgovornosti za društvo u celini i za vlastitu budućnost.

Literatura

[1] Appadurai, A. (2005.): *Modernity at large: Cultural Dimensions of Globalisation, Minneapolis*, London, University of Minnesota Press.

[2] Barro, Robert (1996.): "Democracy and Growth", *Journal of Economic Growth*, 1996, vol. 1, issue 1.

[3] Baudrillard, J. (2005.): *The Consumer Society, Myths & Structures*, London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.

[4] Bulatova, M. N., *Христианские ценности как предпосылка либерального общества*, www.law.edu.ru/magazine.

[5] Collier, Paul & Hoeffler, Anke (1998.): "On economic causes of civil war", Centre for the Study of African Economies, St Antony's College, Oxford University and World Bank, Published in *Oxford Economic Papers* 50.

[6] Dragaš, Branko *Krah neoliberalizma*, www.dragas5.dragas.biz.

[7] Featherstone, M. (2005.): *Lifestyle and Consumer Culture*, u: Martyn J. Lee (ur.), *The Consumer Society Reader*, Malden, Oxford, Carlton, Blackwell.

[8] Fromm, E. (1979.): *Imati ili biti*, Zagreb, Naprijed.

[9] Gronow, J. (2000.): *Sociologija ukusa*, Zagreb, Naklada Jesenski i Turk & Hrvatsko sociološko društvo.

[10] Jameson, F. (1981.): *The Political Unconscious*, Ithaca, NY, Cornell University Press, 131.

[11] *Kako da postupa hrišćanski poslodavac i radnik – Zapovesti privrednicima, ali i tajkunima, (objavljeno u NIN 28.3.2008.)*, www.sv-jelisaveta.org.rs.

[12] *Kur'an* (1984.): Sarajevo, Starješinstvo Islamske zajednice Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Slovenije, prevod Besima Korkuta.

[13] Masudul, Alam Choudury (1997.): *A Study in Islamic Political Economy*, London, Routledge.

[14] McCleary, M. Rachel and Barro, J. Robert (2006.): "Religion and Economy", *Journal of Economic Perspectives*, Volume 20, Number 2, Harvard University, Cambridge, Massachusetts.

[15] Michael, Bonner (2005.): „Poverty and Economics in the Qur' an“, *Journal of Interdisciplinary History*, Volume 35, Number 3 Cambridge, Massachusetts, MIT Press.

[16] Miles, S. (2006.): *Consumerism – as a Way of Life*, London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.

[17] Molnar-Szakacs, Istvan, "Culture Influences Brain Cells: Brain's Mirror Neurons Swayed By Ethnicity And Culture", *ScienceDaily (July 23, 2007)*, <http://www.sciencedaily.com/releases/2007/07/070718002115.htm> 30/ 9/2009.

[18] Mortimer, E. (1982.): *Faith and Power in the Politics of Islam*, London, Faber & Faber.

[19] Napoleoni, Loreta (2009.): *Ološ ekonomija*, Beograd, Hesperia Edu.

[20] O' Hara, Anthony (2001.): *Encyclopedia of Political Economy*, Vol. II , London and New York, Routledge.

[21] Pipes, Daniel (1983.): *In the Path of God*, Basic Books, New York.

[22] Putnam, D. Robert (2000.): *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*, New York, Simon & Schuster.

[23] Ritzer, G. (2005.): Introduction, u: Baudrillard, J., *The Consumer Society, Myths & Structures*, London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage-Publications.

[24] Slater, D. (2004.): *Consumer Culture & Modernity*, Cambridge, Polity Press.

[25] Spas je u islamskom bankarstvu? 3.02.2013., <http://www.sandzak-x.net/news-readmore-4584.html>.

[26] Taylor, C. (1989.): *Sources of the Self: The Making of the Modern Identity*, Cambridge, Cambridge University Press.

[27] Teza Antiteza, *Protestantski recept za blagostanje*, 1.11.2012., <http://www.tezaantiteza.net/2012/11/protestantski-recept-za-blagostanje.html>.

[28] Veber, Maks (1997.): *Sabrani spisi o sociologiji religije*, (3 toma), Sremski Karlovci, Novi Sad, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

[29] Von Mises, Ludwig (1996.): *Human Action, A Treatise On Economics*, San Francisco, Fox & Wilkes.

[30] Von Mises, Ludwig (2010.): *Omnipotent Government*, Indianapolis, Liberty Fund Inc.